

पुस्तपालना आणि लेखाकर्म

इयत्ता ११ वी

व्यवसाय

लेखा पुस्तके

निव्वळ नफा

रोजकिर्द

देयता

दिर्नोद

खरेदी

उचल

संपत्ती

खाते पुस्तक

कसर

GST

जमा

भांडवल

RTGS

विक्री

व्यवहार

एकेरी नोंद

NEFT

धारा

IFRS

मालकावा निधी

किस्कोळ ऋणको

भारताचे संविधान

भाग ४ क

नागरिकांची मूलभूत कर्तव्ये

अनुच्छेद ५१ क

मूलभूत कर्तव्ये – प्रत्येक भारतीय नागरिकाचे हे कर्तव्य असेल की त्याने –

- (क) प्रत्येक नागरिकाने संविधानाचे पालन करावे. संविधानातील आदर्शांचा, राष्ट्रध्वज व राष्ट्रगीताचा आदर करावा.
- (ख) स्वातंत्र्याच्या चळवळीला प्रेरणा देणाऱ्या आदर्शांचे पालन करावे.
- (ग) देशाचे सार्वभौमत्व, एकता व अखंडत्व सुरक्षित ठेवण्यासाठी प्रयत्नशील असावे.
- (घ) आपल्या देशाचे रक्षण करावे, देशाची सेवा करावी.
- (ङ) सर्व प्रकारचे भेद विसरून एकोपा वाढवावा व बंधुत्वाची भावना जोपासावी. स्त्रियांच्या प्रतिष्ठेला कमीपणा आणतील अशा प्रथांचा त्याग करावा.
- (च) आपल्या संमिश्र संस्कृतीच्या वारशाचे जतन करावे.
- (छ) नैसर्गिक पर्यावरणाचे जतन करावे. सजीव प्राण्यांबद्दल दयाबुद्धी बाळगावी.
- (ज) वैज्ञानिक दृष्टी, मानवतावाद आणि जिज्ञासूवृत्ती अंगी बाळगावी.
- (झ) सार्वजनिक मालमत्तेचे जतन करावे. हिंसेचा त्याग करावा.
- (ञ) देशाची उत्तरोत्तर प्रगती होण्यासाठी व्यक्तिगत व सामूहिक कार्यात उच्चत्वाची पातळी गाठण्याचा प्रयत्न करावा.
- (ट) ६ ते १४ वयोगटातील आपल्या पाल्यांना पालकांनी शिक्षणाच्या संधी उपलब्ध करून द्याव्यात.

शासन निर्णय क्रमांक : अभ्यास-२११६/(प्र.क्र.४३/१६) एसडी-४ दिनांक २५.४.२०१६ अन्वये स्थापन करण्यात आलेल्या
समन्वय समितीच्या दि. २०.०६.२०१९ रोजीच्या बैठकीमध्ये हे पाठ्यपुस्तक सन २०१९-२० या शैक्षणिक वर्षापासून
निर्धारित करण्यास मान्यता देण्यात आली आहे

पुस्तपालन आणि लेखाकर्म

इयत्ता अकरावी

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे - ४११ ००४.

I6B8T6

आपल्या स्मार्टफोनवरील DIKSHA APP द्वारे पाठ्यपुस्तकाच्या पहिल्या पृष्ठावरील Q. R. Code द्वारे डिजिटल पाठ्यपुस्तक व पाठासंबंधित अध्ययन अध्यापनासाठी उपयुक्त दृक्-श्राव्य साहित्य उपलब्ध होईल.

प्रथमावृत्ती : 2019

तिसरे पुनर्मुद्रण : 2022

© महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ
पुणे - ४११ ००४.

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळाकडे या पुस्तकाचे सर्व हक्क राहतील. या पुस्तकातील कोणताही भाग संचालक, महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ यांच्या लेखी परवानगीशिवाय उद्धृत करता येणार नाही.

वाणिज्य शाखा मुख्य समिती

श्री. सुरेंद्र निरगुडे	(अध्यक्ष)
डॉ. मुकुंद तापकीर	(सदस्य)
डॉ. प्रशांत साठे	(सदस्य)
डॉ. ज्योती गायकवाड	(सदस्य)
श्री. मोहन साळवी	(सदस्य)
श्री. महेश आठवले	(सदस्य)
श्रीमती अनंतलक्ष्मी कैलासन	(सदस्य)
श्री. नारायण पाटील	(सदस्य)
श्रीमती लक्ष्मी पिलाई	(सदस्य)
श्रीमती मृणाल फडके	(सदस्य)
श्रीमती उज्ज्वला गोडबोले	(सदस्य-सचिव)

मुखपृष्ठ व सजावट

श्री. संदिप कोळी, चित्रकार, मुंबई
श्री. गणेश चन्ना, सोलापूर

अक्षरजुळणी

बलदेव कम्युटर्स मुंबई

समन्वयक

उज्ज्वला श्रीकांत गोडबोले
प्र. विशेषाधिकारी गणित,
पाठ्यपुस्तक मंडळ, पुणे.

पुस्तकपालन व लेखाकर्म- राज्य अभ्यासगट सदस्य

श्री. विलास पोतदार	श्री. अनिल कापरे
डॉ. नरेंद्र पाठक	श्रीमती लक्ष्मी रा. अय्यर
श्री. संजीव मोरे	श्री. आप्पासाहेब दोरकर
श्री. अब्दुल रऊफ	डॉ. अनघा काळे
श्री. सुभाष मोरे	श्री. बी.एस्. कुंभार
श्री. गणेश चन्ना	श्रीमती ज्योती भोरे
श्री. अनिल कदम	

निर्मिती

सचिन मेहता
मुख्य निर्मिती अधिकारी
संजय कांबळे
निर्मिती अधिकारी
प्रशांत हरणे
सहायक निर्मिती अधिकारी

कागद

७० जी.एस.एम.क्रीमवोव्ह

मुद्रणादेश

मुद्रक

भाषांतरकार

श्री. अब्दुल रऊफ	श्री. अनिल कदम
श्री. संजय पंदीकर	

समीक्षक

श्री. अनिल कापरे	श्री. सुरेंद्र निरगुडे
श्री. संजीव मोरे	श्री. संजय पंदीकर

प्रकाशक

विवेक उत्तम गोसावी, नियंत्रक
पाठ्यपुस्तक निर्मिती मंडळ,
प्रभादेवी, मुंबई २५

भारताचे संविधान

उद्देशिका

आम्ही, भारताचे लोक, भारताचे एक सार्वभौम
समाजवादी धर्मनिरपेक्ष लोकशाही गणराज्य घडविण्याचा
व त्याच्या सर्व नागरिकांस:

सामाजिक, आर्थिक व राजनैतिक न्याय;

विचार, अभिव्यक्ती, विश्वास, श्रद्धा

व उपासना यांचे स्वातंत्र्य;

दर्जाची व संधीची समानता;

निश्चितपणे प्राप्त करून देण्याचा

आणि त्या सर्वांमध्ये व्यक्तीची प्रतिष्ठा

व राष्ट्राची एकता आणि एकात्मता

यांचे आश्वासन देणारी बंधुता

प्रवर्धित करण्याचा संकल्पपूर्वक निर्धार करून;

आमच्या संविधानसभेत

आज दिनांक सव्वीस नोव्हेंबर, १९४९ रोजी

याद्वारे हे संविधान अंगीकृत आणि अधिनियमित

करून स्वतःप्रत अर्पण करीत आहोत.

राष्ट्रगीत

जनगणमन-अधिनायक जय हे
भारत-भाग्यविधाता ।
पंजाब, सिंधु, गुजरात, मराठा,
द्राविड, उत्कल, बंग,
विंध्य, हिमाचल, यमुना, गंगा,
उच्छल जलधितरंग,
तव शुभ नामे जागे, तव शुभ आशिस मागे,
गाहे तव जयगाथा,
जनगण मंगलदायक जय हे,
भारत-भाग्यविधाता ।
जय हे, जय हे, जय हे,
जय जय जय, जय हे ॥

प्रतिज्ञा

भारत माझा देश आहे. सारे भारतीय
माझे बांधव आहेत.

माझ्या देशावर माझे प्रेम आहे. माझ्या
देशातल्या समृद्ध आणि विविधतेने नटलेल्या
परंपरांचा मला अभिमान आहे. त्या परंपरांचा
पाईक होण्याची पात्रता माझ्या अंगी यावी म्हणून
मी सदैव प्रयत्न करीन.

मी माझ्या पालकांचा, गुरुजनांचा आणि
वडीलधाऱ्या माणसांचा मान ठेवीन आणि
प्रत्येकाशी सौजन्याने वागेन.

माझा देश आणि माझे देशबांधव यांच्याशी
निष्ठा राखण्याची मी प्रतिज्ञा करीत आहे. त्यांचे
कल्याण आणि त्यांची समृद्धी ह्यांतच माझे
सौख्य सामावले आहे.

प्रस्तावना

शैक्षणिक वर्ष २०१९-२० पासून इयत्ता ११ वी च्या पुनर्रचित अभ्यासक्रमानुसार तयार करण्यात आलेले पुस्तपालन व लेखाकर्म या विषयाचे पुस्तक आपणास सादर करताना विशेष आनंद होत आहे.

वाणिज्य शाखेचा विद्यार्थी व्यवसाय, व्यवस्थापन, वित्त अर्थशास्त्र, कॉस्टिंग, इत्यादी विषयांचा अभ्यास करतो. पुस्तपालन व लेखाकर्म हा वाणिज्य शाखेतील एक अतिशय महत्त्वाचा विषय आहे. यामध्ये विविध व्यावसायिक संघटन प्रकाराच्या आर्थिक व्यवहारांचा अभ्यास केला जातो. अकरावीचे विद्यार्थी हा विषय प्रथमच शिकत असल्यामुळे प्रत्येक घटकाचा तपशील सोप्या पद्धतीने देण्यात आलेला आहे. पुस्तपालन व लेखाकर्म या विषयातील घटकांची मांडणी करताना त्यामधील मूलभूत संकल्पना सहज स्पष्ट होतील असा विचार केलेला आहे. पुस्तकामध्ये आवश्यक त्या ठिकाणी तक्ते, चित्रे इत्यादींचा समावेश केलेला आहे. प्रत्येक घटकाच्या शेवटी स्वाध्याय दिलेला आहे. तसेच विविध संकल्पना स्पष्ट होण्यासाठी विविध उदाहरणे सोडविण्यासाठी दिलेली आहेत. प्रत्येक घटकाच्या शेवटी QR कोड देण्यात आलेला आहे, या माध्यमातून विद्यार्थी संबंधित घटकाचे विशेष ज्ञान प्राप्त करू शकेल व स्पष्टता मिळवू शकेल.

सदर पुस्तकामध्ये पुस्तपालन व लेखाकर्म विषयाच्या मूलभूत संकल्पना, उद्दिष्ट्ये, अर्थ व हेतू, लेखांकनाच्या संकल्पना, संकेत, खात्यांचे वर्गीकरण, नोंदी करण्याचे नियम, विविध महत्त्वाची कागदपत्रे व दस्तऐवजे, रोजकीर्द, खातेवही इत्यादी ते अंतिम खात्यापर्यंतचा सर्व समावेश केला आहे. तसेच यामध्ये काही नवीन व्यवहारात उपयोगात येत असलेल्या संकल्पनांचा / साधनांचाही समावेश केलेला आहे. उदा. GST, NEFT, RTGS, Debit Card, Credit Card, e-wallet इत्यादी. याशिवाय विद्यार्थ्यांचे प्रत्यक्ष व्यावहारिक ज्ञान वाढवण्यासाठी त्यांना विविध प्रकारचे कार्य/ उपक्रमही दिलेले आहेत.

यापुस्तकाचे समिती सदस्य, अभ्यासगट सदस्य, समीक्षक, गुणवत्ता परीक्षक आणि ज्यांनी हे पाठ्यपुस्तक निर्मितीसाठी सहकार्य केले त्या सर्वांचे मनःपूर्वक आभार.

विद्यार्थी, शिक्षक व विषयतज्ज्ञ या पाठ्यपुस्तकाचे स्वागत करतील अशी अपेक्षा आहे.

(डॉ. सुनिल मगर)

संचालक

पुणे

दिनांक : २० जून २०१९,

भारतीय सौर : ३० ज्येष्ठ १९४९.

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती
व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे.

विषय : पुस्तपालन आणि लेखाकर्म
अकरावी वाणिज्य
क्षमता विधाने

घटक क्र.	घटक	क्षमता विधाने
१.	पुस्तपालन व लेखाकर्म परिचय	<ul style="list-style-type: none"> ● विद्यार्थ्याला लेखाकर्माचा अर्थ, गुणवैशिष्ट्ये व वर्गीकरणाचे महत्त्व आकलन होते. ● विद्यार्थ्यांना लेखांकीय परिभाषा व संकल्पनांचे आकलन होते. ● विद्यार्थ्यांना पुस्तपालनाची भूमिका व फायदे ज्ञात होतात. ● विद्यार्थ्यांना अस्तित्वात असलेल्या लेखाकर्माच्या मानांकनासंबंधी जागरूकता येते.
२.	पुस्तपालनाची द्विनोद पद्धती – अर्थ व मुलतत्त्वे	<ul style="list-style-type: none"> ● विद्यार्थ्यांना द्विनोदी पद्धतीच्या प्रमुख मुलभूत तत्त्वांचे आकलन होते. ● विद्यार्थ्यांना खात्यांचे प्रकार व वर्गीकरण यांचे आकलन होते. ● विद्यार्थी व्यवहाराचे वर्गीकरण करताना सोनेरी नियमांचा वापर करतो. ● विद्यार्थी व्यवहारांचे वर्गीकरण व लेखांकीय सूत्राचा तक्ता तयार करतो.
३.	रोजकीर्द / पंजी	<ul style="list-style-type: none"> ● विद्यार्थी लेखांकनाची कागदपत्रे / दस्तऐवजे तयार करतो. ● आर्थिक व्यवहारांच्या परीणामांचे (नावे - जमा) आकलन विद्यार्थ्यांस होते. ● विद्यार्थी रोजकीर्दीच्या प्रमाणित रचना करतो. ● विद्यार्थी वस्तू खरेदी विक्रीवरील वस्तू व सेवा कराची (GST) गणना करू शकतो. ● विद्यार्थी वस्तू विक्रीवरील वस्तू व सेवा कराची गणना करू शकतो. ● विद्यार्थी रोजकीर्द नोंद बिनचूक करू शकतो.
४.	खातेवही / प्रपंजी	<ul style="list-style-type: none"> ● विद्यार्थी रोजकीर्द वरून खातेवहीत नोंद करू शकतो. ● विद्यार्थी विविध खात्यांचे संतुलन करतो. ● विद्यार्थी तेरीजपत्रक तयार करू शकतो.
५.	सहाय्यक पुस्तके	<ul style="list-style-type: none"> ● विद्यार्थ्यांना सहाय्यक पुस्तकांचा अर्थ व गरजांचे आकलन होते. ● विद्यार्थ्यांना विशेष रोजकीर्दमध्ये प्रत्यक्ष नोंदी करता येतात. ● विद्यार्थी विविध रोख व उधारीच्या व्यवहारांचे वर्गीकरण करू शकतो. ● विद्यार्थी रोख पुस्तकांमध्ये आर्थिक व्यवहारांची नोंद करून संतुलन करतो. ● विद्यार्थी बँक व्यवहारांचे लेखांकन व प्रति नोंदी करू शकतो. ● विद्यार्थी विविध सहाय्यक पुस्तके तयार करू शकतो.

६.	बँक मेळ पत्रक	<ul style="list-style-type: none"> ● विद्यार्थी बँकेशी संबंधित वेगवेगळ्या कागद पत्रांचे नमुने तयार करू शकतो. ● विद्यार्थी रोख पुस्तक व बँक पासबुक यामधील फरक ओळखतो. ● विद्यार्थी रोख पुस्तकाची शिल्लक व पासबुक शिल्लक यामध्ये येणाऱ्या फरकाची कारणे शोधू शकतो. ● विद्यार्थी बँक मेळ पत्रक तयार करू शकतो.
७.	घसारा	<ul style="list-style-type: none"> ● विद्यार्थ्यांना घसाऱ्याची संकल्पना, विविध पद्धती व महत्वांचे आकलन होते. ● विद्यार्थ्यांना स्थिर व चल संपत्तीच्या फरकांचे आकलन होते. ● विद्यार्थी विविध स्थिर संपत्तीवरील घसाऱ्याची गणना करू शकतो. ● विद्यार्थी सरळ रेषा पद्धती व ज्हासमान घसारा पद्धतीतील घसाऱ्याच्या राशीचा फरक ओळखतो.
८.	चुका व त्यांची दुरुस्ती	<ul style="list-style-type: none"> ● विद्यार्थ्यांना चुकांच्या दुरुस्तीचा अर्थ व परिणामांचे आकलन होते. ● विद्यार्थ्यांना चुकांचे प्रकार व त्यांची उदाहरणे समजतात. ● विद्यार्थी चुकांचा शोध व दुरुस्ती करतो. ● विद्यार्थ्यांना निलंबित खात्याचा अर्थ व महत्त्व समजते. ● विद्यार्थी निलंबित खाते तयार करू शकतो.
९.	स्वामित्व संस्थेची अंतिम खाती	<ul style="list-style-type: none"> ● विद्यार्थ्यांना स्वामित्व संस्थेच्या अंतिम खात्याचा अर्थ, उद्दिष्टे व महत्वाचे आकलन होते. ● विद्यार्थ्यांना विविध समायोजन नोंदीचे आकलन होते. ● विद्यार्थी व्यापार खाते, नफा तोटा खाते आणि ताळेबंद कौशल्य वापरून तयार करू शकतो.
१०.	एकेरी नोंद पद्धती	<ul style="list-style-type: none"> ● विद्यार्थ्यांना एकेरी नोंद पद्धतीचा अर्थ समजतो. ● विद्यार्थी एकेरी नोंद पद्धत व द्विनोंद पद्धतीचा फरक ओळखतो. ● विद्यार्थी स्वामित्व संस्थेचे प्रारंभिक व अंतिम विवरण पत्रक आणि नफा किंवा तोटा पत्रक तयार करू शकतो.

अनुक्रमणिका

अ. क्र.	पाठाचे नाव	पृष्ठ क्रमांक
१	पुस्तपालन व लेखाकर्माची ओळख	१
२	पुस्तपालनाची दिवनोंद पद्धती, अर्थ आणि मूलतत्त्वे	१९
३	रोजकीर्द / पंजी	४५
४	खातेवही / प्रपंजीयन	९०
५	सहाय्यक पुस्तके	१२३
६	बँक मेळपत्रक / बँक जुळवणी पत्रक	१८४
७	घसारा / अवक्षयण	२१७
८	चुकांची दुरुस्ती	२५३
९	स्वामित्व संस्थेची अंतिम खाती	२७६
१०	एकेरी नोंद पद्धती	३३९
	उत्तरसूची	३७०